

Dénes Iván Zoltán

A történetíró hivatása Marczali Henrik értelmezésében

Mi az értelmiségi célja, szakmai és közéleti szerepe? Mit tehet, mit kell tennie, miért és hogyan?

Az alábbiakban Marczali Henrik értelmiségi szerepfelfogását mutatom be és értelmezem. A választott témát nem közvetlenül, hanem történetírói előfeltevései, nemzetértelmezése kulcsfogalmai (művelődés/műveltség, civilizáció és erkölcs), haladás/civilizáció-felfogása, a zsidók magyarországi helyzete történetének bemutatása és a prófétai örökség értelmezése felől közelítem meg, és a belőlük levont konklúzióként fogalmazom meg.¹

I.

Az emberiség történelme nem az egyes nemzetek történetének összeadása. Abból ugyanis éppen az hiányzik, ami a nemzetek történetében közös: a vezető eszmék és szervező intézmények közösségének és sajátos fejlődésének kimutatása. Az egyetemes történelem tárgyát a nagy eszmék és a megvalósításukra felállított intézmények koronként és népenként változó sajátosságai, keletkezésük, előrehaladásuk és hanyatlásuk tüneteinek és okainak a tanulmányozása alkotja. Az uralkodó eszmék történetének megírása egységes tárgyalást tesz ugyan lehetővé, de az egységes tárgyalás igénye könnyen a tények semmibe vételéhez, az élet redukálásához, leegyszerűsítéséhez vezethet. Az intézmények előadása biztosabb alapon áll, mint a személyek vagy az események ismertetése, ám ez is egyoldalúságot eredményezhet, ha a történelmet statisztikává, a különféle érdekek kölcsönhatását és küzdelmét néhány fontos mozzanatra szűkítjük. A kiváló emberek életrajza is üres marad, ha nem tudjuk magasabb célhoz kapcsolni, ezért a vonatkoztatás kritériuma a politikai történet. A világtörténet a nemzetek műve, a civilizáció a nemzetek nevelődésének az eredménye, amelynek központja az állam.

Marczali számba vette a magyar történet legfőbb elemeit: a magyar nemzet individualitását, a közös európai állami és egyházi intézmények és a velük összenőtt műveltség átplántálását. Úgy látta, hogy a honfoglalás és a kereszténység felvétele óta a letelepedés és az európai kulturális transzfer következtében nincs külön, elszigetelt magyar történet. A nemzet egyedisége a történelem (a származás, a közös lakóhely, a nyelv, az életmód és a foglalkozás, az egyházi és a politikai iskolázottság) eredménye. Az eszméket és az intézményeket ez az egyéniség veszi át és adaptálja magához. A történelem pedig olyan társadalomtudomány, amelynek feladata egy nép gondolkodása és érzése, virágzása és hanyatlása feltételeinek meghatározása. Ennek

1 A tanulmány forrás- és szakirodalmi bázisa: DÉNES 2022.

a feladatnak a megoldását a történetíró összefoglaló munkájában találjuk meg. Abban, amely a történeti anyagot megbízhatósága és hitelessége szerint kritikailag megrostálja és kijelöli azt a helyet, amely az egyes adatot a kor, a nemzet és az egyetemes történelem keretében megilleti. A történetírók az elmúlt eseményeket, a régi intézményeket minden korban hajlamosak voltak saját koruk, saját felfogásuk szemüvegén át nézni. A teljes történeti objektivitás most is csak ideál, mely csupán komoly erőfeszítés, elmélyült munka, önfegyelem és önnevelés árán közelíthető meg.²

A székfoglaló idején már Marczali mögött volt *Az újkor története* három kötete és *A legújabb kor története* majd' ezer oldala egy vastag kötetben és két monográfiája. Épp a tízkötetes millenniumi magyar történet egyharmadának megírására készült.

A *Nagy képes világtörténet* szerkesztőjeként és hat kötetének szerzőjeként Marczali szerkesztői előszavában sorra vette történetírói előfeltevéseit. A történész célja az igazság feltárása, a források összegyűjtésén, szakszerű kritikai vizsgálatán alapuló történelmi feldolgozás megalkotása, amelynek közkinccsá tételével az egyén, a nemzet és az emberiség műveltségét, civilizációját és erkölcsét egyaránt terjeszti és fejleszti. Ezt a követelményt, a *sine ira et studio* Tacitus által megfogalmazott igényét és a vizsgált kor belső mértékéhez viszonyítás normáját tűzte maga elé. Az emberiség története nem lineáris, de nem is ciklikus, közös alapját pedig az emberi tevékenység alkotja. Ő az emberiség fejlődésének a történetét abban a folytonosságban látta, amely a jelent összekapcsolja az emberiség legtávolabbi múltjával, ugyanakkor a jelen embereinek tevékenysége megalapozza a még meg sem született nemzedékek életét. Azt, amelyben jelen lesznek az elődök erkölcsi és szellemi fáradozásainak az eredményei éppúgy, ahogy vétkeinek és mulasztásainak a következményei.

Volt-e az emberiségnek aranykora, s ha volt, hol találjuk, a múltban vagy a jövőben? A történelem során a jobb, a fejlettebb kultúra maradt fenn? Ha igen, miért? Ha nem, mi volt az oka a pusztulásnak? Igaz, hogy soha véget nem érő, törvényszerű haladás határozza meg a történelmet? Létezett a Biblia édenkertje? Joggal hihetjük, hogy a felvilágosodás hite a végtelen és kikerülhetetlen haladásban határozza meg a történelmet? A történetírás nem talál az emberiség bölcsőjében elveszett édenkertet. De nem igazolja a felvilágosodás által feltételezett végtelen és elkerülhetetlen haladást sem. Nagy, a mienkhez hasonló kultúrák veszték el; nem mindig volt a jobb együtt a erősebb is. Észleljük az egyes nemzetekben felmerülő, erőre kapó életjelenségeket, látjuk őket küzdeni, győzni, majd elomlani. Bukásuk okait megtaláljuk magukban, s a rajtuk felülkerekedő eszmék nagyobb erejében és hatásában. De olyan határozott elvet, amely akár folytonos hanyatlást, akár folytonos emelkedést jelölne, nem lelünk.

2 A rekonstrukció és az értelmezés alapja: MARCZALI 1894.

Fel tudunk tární minden tényt? Amennyiben szelektálni kell közöttük, minek az alapján tesszük? Mihez viszonyítjuk a tényeket? A tények teljessége elérhetetlen, s csak a fejlődés egész menetére vonatkozásukban jönnek számításba. A művelődéstörténet, a gondolkodás, a szellemi műveltség, a technikai és a gazdasági haladás 19. század végi leírása visszahatás a korábbi, az uralkodók és a főemberek nemzedékrendjének, életének és tetteinek csoportosításán alapult katonai és vallásos történetírássra. Ám ez is, az is csak része az emberiség történetének, amennyiben hatással van rá. A történetírás az emberi közösség életének teljességére irányul. Módszere az általános eszméket kereső elmélkedés és a részletekbe menő történeti kritika együttesen. A történet anyagát az eszmékben és az azokat megvalósító intézményekben találjuk meg. Tárgya a politikatörténet, elsősorban az állam (a nemzetek és az egyének szervezete) és intézményei és a társadalom hagyományai, érdekei, ösztönei és szenvedélyei, amelyek visszahatnak az államra és intézményeire.

A világtörténet a barbárságtól a civilizáció felé haladás története, amely a felfedezések óta terjed ki az egész világra. Az ókorban a keleti népek és birodalmak, Hellász és Róma alkották a világtörténet helyszíneit. A középkorban a népvándorlás, az iszlám világ, a barbár királyságokból és a birodalmakból kialakult keresztény államok hűbéri Európája, a keresztes hadjáratok, a középkori intézmények bomlása és a reneszánsz képezték az emberiség történetének fordulópontjait és történelmi színtereit. Az újkorban a reformáció, az ellenreformáció és az abszolutizmus alakították ki a műveltség fejlődésének nemzeti és európai kereteit. A legújabb korban a francia forradalom és Napóleon, a reformok és az állami és társadalmi alkotások mentén ébredtek öntudatra a modern nemzetek, és alakultak ki a modern nemzeti államok.

A *Nagy képes világtörténet* azt mutatja, amit az ő korában a fehér ember civilizációjának neveztek. A történeti elbeszélést a *Mi volt?*, a *Mi lett belőle?* és a *Miért?* kérdéseire adott válaszok alkotják. A történeti kritikai vizsgálat nemcsak a történeti adatokra, hanem a hagyományra is vonatkozik: lerontja a képzelet légvárait és az irányzatos okoskodás ferdítéseit, a romok közül ki kell keresnie a gondolkodásnak és érzésnek benne rejlő kincseit. Mert a korszakok, amelyek e hagyományokat megteremtették, saját állapotuk, helyzetük, világnézetük idealizált rajzát hagyták ránk. Az egyes vonás gyakran téves, sőt koholt; de az egész hű képe lehet az egész korszak vágyainak és reményeinek.

Mit tehet hozzá a magyar történetíró az egyetemes történetíráshoz? Miért érdemes a világtörténetet magyar történetíróknak megírni? Mennyiben nemzeti az egyetemes történetre vonatkozó történetírás? A tudományos célhoz irodalmi is társult. Az, hogy magyar tudományos tevékenység eredménye legyen. Az erkölcsök, a vallásos és állami formák sokfélesége ne közömbösségre tanítson, hanem méltánylásra, igazságra.³

3 A rekonstrukció és az értelmezés alapja: MARCZALI 1898–1905.

II.

Marczali Henrik 1905-ben előadássorozatot tartott. Nemzetfelfogását az *elmaradottság* és a *haladás*, a *barbárság* és a *civilizáció*, a *háború* és a *kereskedelem*, a *zsarnokság* és a *szabadság* összefüggésére vonatkoztatta. Nem volt híve annak a nemzetfelfogásnak, amely szerint a nemzet mindig volt, amióta ember él a földön. De nem is osztotta a modernista álláspontot, amely szerint a nemzet kizárólag modern képződmény, a francia forradalom terméke. Értelmezése nem volt sem perennalista, sem modernista, hanem differenciált.

Az előadássorozat vezérmotívumát a kifelé harcias, befelé zsarnoki nemzetségektől a nemzetközi egyházi és lovagi renden és a nemzetközi tudományt művelő európai értelmiségen át a modern civilizált, kiművelt, békés nemzetekig ívelő történelmi fejlődés csomópontjainak a bemutatása alkotja. A nemzetiség (a nemzet) három jelentését különböztette meg egymástól: a családot, a nemzetséget, a törzset jelölő ősi, eredeti nemzetet; a római birodalom, a császárság és a római egyház civilizáló hatását mutató középkori nemzetet és a népet magában foglaló és a műveltséget magába olvasztó modern, civilizált, alkotmányos nemzetet.

Mi a kapcsolat a haladás és a nemzet között? Kinek a műve a haladás: az emberiségé vagy a nemzeté? Az emberiség haladása a nemzetek, az egyes nemzet műve. Amelyik nemzet lemarad, az elvész, barbárrá válik, becsapják, leigázzák. A nemzet haladása, minden egyes tagjának közreműködése az egész emberiségnek válik a javára. A haladásnak ugyanis nincs más módja. A köz java nemcsak felvilágosítással, hanem a valahová tartozás érzésével segíthető elő. Míg a régi, klasszikus civilizációban az emberiség, a nemzetiség és az egyéniség egymás ellen küzdött, addig a modern civilizáció azért ért el magasabb fejlődési fokot, mivel az emberiséget, a nemzetiséget és az egyéniséget úgy tudta egyesíteni, hogy mindegyik egyaránt szabadon fejlődhessen.

A modern nemzetiség úgy fejlődött ki, hogy az általános emberit kifejező rendek és osztályok (a keresztény világvallást képviselő egyház, a középkori világállamot, a német-római császárságot képviselő lovagság és az európai műveltséget képviselő művelt polgárság) a nemzethez csatlakoztak, ami megszüntette a nemzet korábbi elszigeteltségét. Az államforma (a római birodalom világállami öröksége), a világvallás (a kereszténység) és a szellemi munka nemzeti lett. A világállam, a világvallás és a világműveltség után a munkásosztály is integrálódik a nemzetbe. A nemzet erősítése érdekében ezért csökkenteni kell a gazdag és szegény közötti ellentétet, a legkiáltóbb visszaéléseket pedig meg kell szüntetni, hiszen a szegénység és következményei gyengítik a nemzetet.

A nemzetiség a nemzetségtől a renden át a közös érzésig fejlődik. Míg a régi nemzeteket az általános emberi tényezők és a nemzeti hagyomány közötti ellentét tönkretette, addig a modern nemzetek az általános tényezők-

ből merítették legfőbb erejüket és fennmaradásuk legfőbb okát. Magukévá tették a kereszténységet (a világvallást), elfogadták a római és a hűbéres állami berendezkedést, elsajátították az európai műveltséget és hozzájárultak továbbfejlődéséhez, a munkát pedig igyekeztek nemzetivé és emberivé tenni. Ezek közé a modern nemzetek közé tartozik a magyar nemzet.

Mi az általános emberi haladás, a civilizáció és a magyar nemzet viszonya? Valóban szemben állt egymással a haladás és a haza, ahogy sokan állítják? Magyarország nem maradt volna meg az erős nemzeti érzés nélkül. De akkor sem maradt volna meg, ha nem lett volna képes arra, hogy magáévá tegye az emberi civilizáció vívmányait. Azt, amiért az egész világ küzd, és ami az egész világ gondolkodásának és érzésének az eredménye. Ám mivel századokon át folyamatosan küzdeni kellett az alkotmányért, az megkérdőjelezhetetlenné, szentté vált, az ősök dicsősége pedig felülmúlhatatlanná, minden igyekezet arra irányult, hogy legyen minden úgy, mint hajdanában. Emiatt Magyarország, amely korábban a leghaladottabb nemzetekhez akart tartozni, a leginkább maradi országgá vált. Ellentétbe került a haladás, az emberiség, a humanitás eszméivel, méghozzá akkor, amikor azok a legerősebben léptek fel: a 18. században. A magyar legnagyobb veszedelme nem a tatár, a török, a német elnyomás volt, hanem a magyar nemesség kiváltságörzése. Akkor, amikor Mária Terézia és II. József a haladás jegyében léptek fel Magyarország ellen, és a magyar nemesség semmit sem akart engedni ősi kiváltságaiból. Azért, mivel más államot, mint a középkorit, nem ismertek, nem tudták, hogy állam kell a nemzetnek. Ha akkor Magyarországot összedöntik, olyan lett volna, mintha egy közép-ázsiai államot tesznek tönkre, amely nem akar haladni és a maga erejéből nem is képes rá.

Magyarországon a művelt európai államok sajátosságai közül a vallás és a középkori állam volt meg, annak szervezete élt és uralkodott. Ám az európai közös műveltség és a munka megbecsülése hiányzott belőle. Ez választotta el a művelt államoktól. A közös műveltséget és a munka megbecsülését magyarrá kellett tenni és a magyar állam erősítésére felhasználni, a magyar államot és a magyar nemzetet pedig meg kellett teremteni. Olyan helyzetben, ahol voltak főpapok, papok, főnemesek, köznemesek, nemesek, jászok, kunok, jobbágyok és zsellérek, akik között a nevetés és a düh teremtett kapcsolatot. Őket kellett összeforrasztani nemzetté. Először munkás és művelt nemzetet kellett teremteni, majd (az Ausztriával való viszony nehézségei közepette) megalkotni a magyar államot. Mindehhez járult a nemzetiségek kérdése, az, hogy amikor a magyar nemzet saját magát nemzetté kívánta alakítani, szembetalálta magát a nem-magyar nemzetiségek politikai szereplésének igényével – a magyar nemzettel szemben.

Miért nem olvasztotta magába a magyar nemzet korábban a nemzetiségeket? Ki az, aki nem vált közülük magyarrá? A magyarság beolvasztó hatása addig terjedt, ameddig a magyarságban az uralkodó osztály. Az egyháziak és a nemesek magyarrá váltak. Azok, akiket nem vontak be a közéletbe, a

városi polgár és a paraszt viszont nem. A jogkiterjesztő asszimiláció stratégiái, Széchenyi, Wesselényi, Deák és Kossuth – akik stratégiájával Marczali azonosult – a megoldást abban látták, ha Magyarországon mindenki polgárjogot nyerhet, mindenki magyarrá válhat. A polgárságot és a parasztságot politikai jogokban kell részesíteni, ami bekapcsolja őket a politikai életbe, és ezen keresztül magyarrá válnak.

A modern magyar nemzet megteremtése, egyesítése olyan eszközökkel történik, amelyek közelítik az általános emberi berendezkedéshez, humanizálják, emberségesebbé teszik. Ennek forrása a nemzethez ragaszkodás, a hazaszeretet, az érzelm. Nem a büszkeség, nem is a hiúság – hiszen nincs mire büszkének vagy hiúnak lenni –, hanem a kötelességérzet. A magyar állam-szervezet alkotmányos és politikai formája 1848 óta megfelel annak, ami Európában érvényes és a leginkább haladó. A feladat olyan nemzet nevelése, amelyik magáévá teszi az emberiség eszmekincsét, amelyhez kinek-kinek a maga kötelességét kell a maga körében teljesítenie. A további fejlődés iránya az egyén, a nemzet és az emberiség tökéletesedése. Jesája prófétát idézte: „Hiszen kicsiny nemzet vagyunk, de a próféta megírta: *hogya a népem igaz lesz, akkor a kevésből lesznek ezrek és a kicsinyből óriási nemzetek.*”⁴

A barbárságból az egyetemes civilizációba nem világhállam, hanem alkotmányos, művelt, erkölcsös nemzetek vezetnek, amelyek az egyes ember, a nemzet és az emberiség tökéletesedésének keretei. A nomád magyar törzsszövetségből a kereszténység felvételével, a letelepítéssel vált a király, a főpapok, a főnemesek és a köznemesek középkori európai nemzete, amelynek polgárai és parasztjai többszöri kísérlet ellenére végül nem integrálódhattak a politikai életbe. A középkori nemzet háromszáz esztendeig a török és a német ellen harcolt fennmaradásáért és szabadságáért. A középkori, elmaradott magyar nemzetből a felvilágosult abszolutizmus kihívására válaszolva meg kellett teremteni a modern magyar nemzetet és a nemzeti államot a jogkiterjesztő asszimiláció és a műveltség terjesztése révén. A külső keretek adottak, tartalma pedig az egyéni, nemzeti és emberi tökéletesség megvalósítása.⁵

III.

Marczali Henrik 1911-ben közreadott *Magyarország történetében* a magyar történelmet patriarkális, rendi és modern korra osztotta. A nemzetet több jelentésű fogalomként, különböző történeti kontextusban használta. A nomád nemzetség vérségi, leszármazási közössége, a nemzetségek törzsközössége, s a letelepült/letelepített nemzetségek – a patriarkális uralkodó és tisztségviselői által kontrollált hadi, politikai, települési, vallási, termelési és fogyasztási szervezetei – értelmében.

⁴ MARCZALI 1905. 110.

⁵ A rekonstrukció forrása: MARCZALI 1905.

A rendi nemzet fogalma az uralkodót és a politikai érdekérvényesítés igényével fellépő, arra képes, azonos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezők csoportjait, a rendeket foglalta magában. Nevezetesen a főpapokat, a főnemeseket és a köznemeseket, akik együtt politikai közösséget, nemzetet alkottak, amely mellett vagy inkább alatt voltak jelen a városok polgárai és a parasztok. Azok, akik az érdekérvényesítés lehetőségével nem vagy csak igen kevésbé rendelkeztek, a politika világán kívül, de legalábbis a peremén helyezkedtek el és társadalmat alkottak. Az érintkezés módjai a politikai közösségek és a társadalom szomszédsági világa között olyan erőterben formálódhattak, amely hierarchikus jellegű, szigorúan szabályozott, az erőszak által fenyegetett, és amelyet az erőszak újra és újra felülírt. Az alá-fölérendeltségi viszonyokon belüli egymásrautaltság, a mellérendeltség elemei sokkal inkább a kivételt jelentették, nem a szabályt.

A rendi nemzetet váltotta fel az alkotmányos nemzet (jogi, műveltségi és erkölcsi feltételek által kialakított) modern politikai közössége. Az, amely magába foglalja a városi polgárságot, a parasztságot és a munkásságot, a társadalmat, a korábbi *misera plebs contribuent*, nemzetiségre és felekezetre való tekintet nélkül a jogok, a műveltség, a civilizáció és az erkölcs kiterjesztése révén. Azt, amit 1977-ben Hugh Seton-Watson, 1983-ban Ernest Gellner és Benedict Anderson, 1991-ben Anthony D. Smith, 1996-ban pedig Roger Brubaker értelmzett újra.⁶ Úgy, hogy diskurzusuk máig élő új értelmezési hullámot gerjesztett.

A patriarkális korban a patriarkális vezér, majd a király, a rendi korban a rendi uralkodó, a nemzetállami korban az alkotmányos, művelt, civilizált nemzet alkották az államot. A patriarkális kor a nomád állattenyésztés, a hódítás, a rablás barbár világa volt. Ezt irányította és szervezte a patriarkális vezér/király és kísérete.

A rendi korszakban egymás mellett élt és egymásra hatott a már letelepültek és a katonáskodók világa, azokat és önkormányzataikat a rendi királyság irányította, kontrollálta, és időnként szervezte. Ebben már jelen volt az egyre meghatározóbbá váló, a barbárságot felváltó civilizáció. Az alkotmányos nemzeti állam korát pedig a békés alkotó tevékenységeket folytató nemzet civilizált világa jellemzi, amelyet a nemzetállam szervez, irányít és kontrollál intézményein keresztül.

Marczali Henrik magyar történeti elbeszélése a Magyarországra érkező és ott letelepített/letelepült magyar nemzet története volt, amely a nomád állattenyésztő, rabló és zsákmányoló nemzetségek törzsi szövetségétől a letelepült rendi nemzet kiépülésén át az alkotmányos, civilizált, modern nemzetállamig ívelt. Az eszmék és az intézmények adaptálásai a nagy egyéniségek által komoly változásokat eredményeztek. Korántsem megkérdője-

⁶ SETON-WATSON 1977; ANDERSON, 1983. Vö. CHATTERJEE 1986; GELLNER 1983; SMITH 1991; BRUBAKER 1996.

lezheteretlen iránnyal, linearitással és visszavonhatatlan szükségszerűséggel, hanem lassan és gyakran nehézkesen.⁷

Látjuk, hogy Marczali nemzetfelfogása, államértelmezése és periodizációja szorosan kapcsolódott egymáshoz. A *Magyarország történetéből* sokszálú és sokszínű narratívát ismerhetünk meg, emberi erőfeszítéseket, drámákat, teljesítményeket és kudarcokat. Marczali most is, miként korábban, úgy hitte, hogy a tudományos igazság feltárásához elfogulatlanság, függetlenség és bátorság szükséges, amely egyúttal értékelési és magatartási, erkölcsi példa. Azt, hogy mindezt milyen mértékben váltotta valóra, akkor tudjuk megválaszolni, ha elbeszélését egyrészt Horváth Mihály és Szalay László, másrészt Hóman Bálint és Szekfű Gyula, illetve a tízkötetes *Magyarország története* torzóban maradt magyar történeti elbeszéléseihez viszonyítjuk.

Marczali Henrik a nyugati eszmék és intézmények átvétele és a keleti öncélúság/autochtónia korabeli diskurzusával/diskurzusaival, s a nagy egyéniségek történelemformáló szerepéről folytatott vitákban műveivel és magatartásával állást foglalt.

IV.

Marczali Henrik a nagy háború tanulságait 1918-ban egy kis könyvben összegezte és adta közre *Világpolitika és világ gazdaság* címmel. Ebben tematikusan újragondolta a *Világtörténet a művelt magyar olvasóközönség számára* és a *Nagy képes világtörténet* történeti anyagát, valamint *A nemzetiség történetből* cseleleti szempontból előadásorozatot mondanivalóját. Akkor, amikor újraakartozta az egyetemes történetet a modern globális politika és gazdaság kiterjesztése, az emberi civilizáció fejlődése és a nemzetek vetélkedése szempontjából. Ezzel a folyamattal hozta kapcsolatba a világháború előtti szövetségi rendszerek kialakulását. Úgy látta, hogy az egymástól elkülönülten élő népcsoportok elszigetelt, egymásról nem tudó világait a háború közös világba vonta be, és ezáltal kapcsolatba kerültek egymással.

Mi a kapcsolat a gazdagság és a hatalom között? Marczali válasza a *fényűzés – erény, barbárság – civilizáció, régiek – modernnek, éghajlati meghatározottság – emberi alkotóerő* diskurzusaiba illeszkedett. Marczali azok közé tartozott, akik szerint a gazdagság és a hatalom az ókorban és a középkorban szemben állt egymással. Úgy tartotta, mint Montesquieu, hogy a gazdagság az ókorban és a középkorban a hanyatlás jele, s az erény halála. A kettő közötti viszony akkor változott meg, amikor a globális kereskedelem újkori kialakulásával a hatalom a gazdagsággal egyensúlyba került, és hosszú ideig ez az állapot (úgy tűnt) fenn is maradt. Ám a nagy gazdagság akkor kezdődött, amikor a politikai hatalom hanyatlásnak indult. Az angol világbirodalomával megteremtette a világ gazdaságát. Amint hajói bejárták az összes tengereket, úgy utazói eljutottak a legtávolabbi, legvadabb vidékekre is. A vasúti háló-

⁷ A rekonstrukció alapja: MARCZALI 1911.

zat kiépítése az egész világon viszont ahhoz vezetett, hogy Anglia elveszítse kereskedelmi monopolhelyzetét. Elsőként Németország ipara, szárazföldi hadereje hagyta le a brit technikát, ipart és hadsereget. A német flotta az angolnak komoly vetélytársává vált. Az angol-német háború oka elsősorban az, hogy a német áru ára huszada lett az angolénak. Amerikának kifizetődött a semlegesség. Ám – minthogy nemcsak pénzre, hanem hatalomra is vágyott –, belépett a háborúba. Hajóhadának és szállító flottájának fejlesztése megszüntette függését Németországtól és Angliától.

A haladást, a civilizációt nem a földrajzi tényezők, a természeti erőforrások, hanem felhasználásuk mozgatja. A történelmi haladást, a civilizálódást ugyanis az emberi cselekedet, a szellemi erő határozza meg. A természet erejével és adományaival, bölcs fölhasználásuk által versenyre kél az emberi tett ereje. A történelem az ember műve. Tőle függ az államok sorsa, a történet menete. Abban a mértékben inkább függ tőle, amint az a tetterő jelentőségének, felelősségének tudatára jut, és az állam által helyes irányba tereltetik. Csak helyesen vezetett energia magyarázza meg az államok emelkedését, csak ennek hiánya süllyedésüket. Azok az országok, melyekben még végtelen lehetőségek nyílnak és roppant energiák szunnyadoznak: Észak- és Dél-Amerika, Oroszország bizonyára életképesek. De éppoly bizonyos, hogy csakis a szellemi erő teheti valóban hatékonyra azt, mit a természet nyújt.

Mindezek alapján három részre osztotta az emberiséget: ahol megvan az erő, de hiányzik az irányítás (életképes barbárok), ahol van irányítás, de hiányzik az erő (hanyatló államok), ahol egyaránt megvan az erő és az irányítás (uralkodó népek).

Marczali Henrik a világpolitika és a világgazdaság célját és eszközeit a háború és a kereskedelem céljával és eszközeivel kapcsolta össze, állította párhuzamba. A háború és a kereskedelem azonos célra irányul ugyan, de azt más eszközökkel éri el. Az egyik hatalmi eszközökkel szerzi meg, amit akar, a másik megkárosításával, a másik áruk és értékek kicserélésével, kölcsönös haszonra törekedve. Az erősebb mindig győz a gyengébb felett. Amennyiben ez nem pusztá erőszak műve, hanem a civilizáltabb befolyásszerzése a barbárabb felett, az haladás, az emberi civilizáció fejlődése. Akkor, ha a győztes magához emeli a legyőzöttet.

*„Vajon nem emelkedés volt-e – írta – mikor a gallusok, hispánusok, panóniaiak rómaiakká váltak? Nem haladás-e az egész emberiség szempontjából, mikor az indiánus vadásztörzseket Észak-Amerikában franciák és angolok szorították ki? Nem áldás-e Boszniára és Hercegovinára kormányunk annyi ziláltság és belső zavar után.”*⁸ Béke csak akkor lesz, ha az emberiség különböző csoportjai civilizálódnak, azonos művelődési szintre kerülnek:

„(...) míg vannak vadak, kik üveggyöngyért aranyat adnak, mindig meglesz a gazdasági kizsákmányolás, míg lesznek félbarbárok, kik

8 MARCZALI 1918. 67.

jelszavakat fogadnak el készpénz gyanánt a valóság helyett, mindig meglesz a politikai alárendeltség. Az örök béke tehát csakis a művelődésnek lehet eredménye. Mert a barbárt eltáposzsa.”⁹

A tartós béke alapfeltétele a nagyhatalmak szükséglete belső állapotuk, népességük és gazdaságuk javítására.

„Ebben legyen vetélkedés köztük, nem fegyverkezésben. A kisebb, gyöngébb, fejletlenebb államokat pedig gyámolítsák, istápolják, hogy a maguk lábán állhassanak, gazdaságilag is. Akadályozzák meg a köztük kitörhető háborúkat. Mindenekfölött pedig mondjanak le arról, hogy mint most történt, löportoronynak használják, melynek felrobbantása általános felforgatást okozhat.”¹⁰

Magyarországot középkori alkotmánya akadályozta meg abban, hogy részt vegyen a modern népek haladásában, a világgazdaságban és a világpolitikában. Ebbe Széchenyi vezette be. Ahhoz, hogy alkothasson, nemzeti érzésének kell erősödnie, aminek feltétele a fiatalok számára a nevelés, a felnőttek számára pedig a teljesítmény alapú értékrend. Olyan közszellem, amely *„kiirt minden hitványt és (...) előmozdít minden nemes törekvést. (...) [N]e származás és protekció döntsön, hanem képesség és akarat a közös érdekében. (...) [M]ely nem tekint felekezetre, pártot, személyt, csak a hazát.”¹¹* Ez a program ma is érvényes.

„Elég, ha mindenkit odahelyezünk, hová tehetsége és jelleme szerint való, és ha a legbecsesebb tökének, az embernek, jobban viseljük gondját. Ha az állam a műveltségnek és a jól irányított energiának válik honává, bizalommal nézhetünk a jövőnek elébe. Még nincs vége a történetnek.”¹²

A *Világpolitika és világgazdaság* a különböző emberi kultúrák civilizáció és barbárság szerinti osztályozását, felsőbbrendű európai civilizációs elhivatottságot, magyar birodalmi kultúrmissziós küldetést, a balkáni népek paternalista rendteremtő civilizálásnak programját egyaránt tartalmazta.

V.

Marczali Henrik az 1890-es évek óta vett részt a haladó zsidó közéletben, a húszas évektől pedig a Pesti Izraelita Hitközség egyik vezető szellemi tekintélye, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat igazgatósági tagja, a Társulat Oklevélbizottságának elnöke, s a Társulat a Magyar Zsidó Múzeum Egyesületbe kiküldött tagja volt. A szegedi zsidók történetéről cédulaanyaga maradt fenn a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában. Az *Egyenlőség*

⁹ MARCZALI 1918. 67.

¹⁰ MARCZALI 1918. 68.

¹¹ MARCZALI 1918. 69.

¹² MARCZALI 1918. 70.

hitfelekezeti lapban számos írása és több, vele készített interjú és róla szóló cikk jelent meg.

Mindegyik monográfiájában és szintézisében tárgyalta, II. Józsefről és koráról írott háromkötetes művében pedig részletesen feldolgozta a zsidók magyarországi helyzetét, amit külön cikkben is megjelentetett a *Magyar Zsidó Szemlé*ben. II. József rendelete és az 1790/91. évi országgyűlés vitái kapcsán nyilvánvalóvá tette, hogy az elnyomás felszámolását alapvető emberi követelménynek tartja.

A föld az ember címmel a zsidók magyarországi történetéről 1930. április 30-án előadást tartott az IMIT-ben. Az előadás szövegét az IMIT-évkönyv közölte. Ebben áttekintette a zsidók történetét Magyarországon a honfoglalástól a 19. század második feléig. Arra kereste a választ, hogy „annyi válságos és sok százados szorongattatásokon át mennyi jutott ebből az áldott földből eleinknek.”¹³ Úgy látta, hogy a honfoglalás első századában a Magyarországon élő csekély számú zsidó minden akadály nélkül szerezhetett földet, hiszen földbőség volt, és a fő foglalkozások, a pásztorkodás, a halászat és a vadászat mellett a földművelésnek alig volt értéke. A németországi zsidóüldözések elől menekülőket Kálmán befogadta, de az új jövevényekről szóló törvénye nem szól földművelésről, csak keresztény és zsidó közötti vásárlásról és zálogról. II. András és IV. Béla hivatalos pénzhamisításához zsidókat is használt. „Az ilyen tözsérek, akár zsidók, akár nem, vak és szerencsétlen eszközök voltak, arravalók, hogy a nép dühe ellenük és ne a fejedelem ellen forduljon. Szerencsés Imre, Süß Oppenheimer Württembergában és Efraim zsidó, ki Nagy Fridriknek volt hivatalos pénzhamisítója, e rendhez tartoztak és a zsidóságnak nincs oka velök büszkélkedni.”¹⁴ Nagy Lajos uralkodásáig, az egyház kánonjai ellenére, a zsidók Magyarországon nem voltak elnyomottak, házuk, telkük, szőlőjük volt és egyforma szabadságot élveztek a keresztényekkel. Ám 1360-ban (Komoróczy Géza szerint az 1341/42-es pestisjárvány után) Nagy Lajos kiűzte a zsidókat, ingatlanjaikat lefoglalta és eladományozta. Akik közülük évek múlva visszatértek, ingatlanjaikat mások tulajdonában találták.

A zsidók Magyarországon a 15. századtól (német példára) a királyi kamara szolgálói voltak, a „királyok a magok érdekében tartják őket, hisz a zsidó szivacsnak szolgál, akit kifácsarhatnak, mikor tetszik. Ezért nemcsak az uralkodó, hanem egyes főurak is (...) felhasználják őket arra, hogy pénzt szerezhesenek, míg ezt el nem veszik tőlük. A zsidó tehát hasznos házi állat – míg van pénze.”¹⁵ Ám a királynál, a főuraknál és a papságnál jóval adázabb, igazi ellenségük, az ellenük irányuló gyűlölet szítója a városi polgárság volt. A 16. században, Mohács után a magyar nemzeti nagyságának gyász temetőjét, a zsidó „a teljes, reménytelen függést, a ghettóba záratást, a világgal érintkezésről lemondást”¹⁶ siratta.

13 MARCZALI 1930a. 9.

14 MARCZALI 1930a. 12.

15 MARCZALI 1930a. 13.

16 MARCZALI 1930a. 14.

„Áldva legyen emléke őseinknek, kik vallásban, családban, jótékony-ságban nehéz, gyakran gyümölcstelen munkában találtak vigasztalást. Miből tengették mégis életüket, ha ez ugyan életnek mondható? Házalással, tót, rusznyák földön kocsmázással, pálinkaégetéssel, bérléssel. A módosabbak ezüstpénz váltásával a lengyel határon, ha ugyan el nem csípték őket. A városokból ki voltak zárva (...) A török háborúban szállítással, kémkedéssel is foglalkoztak. (...) [H]árom-száz éven át zsidó nem lehetett földbirtokos; nem nőhetett össze az anyafölddel. (...) Amint Magyarország erősödik, a zsidóknak is jobb a dolguk. Házalás, kiskereskedés volt főfoglalkozásuk. De Mária Terézia háborúiban már részt vesznek szállításokban a hadsereg részére. A nagyobb városokban ipart is üznek. A zsidók és keresztyének közti ürt abban az időben nem hidalja át semmi. Igaz, hogy lealázó jelet nem viselnek, mit Ausztriában. De politikából, műveltségből csak vajmi kevés jut nekik. Egész szellemi életüket lefoglalják hitük sajátos intézményei és községi rendszerük. Még a kereskedésben és bérlésben is másodrendű szerepre szorulnak. Számuk hivatalosan 1786-ban 46166-ra rúg. Mi legfájdalmasabb volt rájuk nézve, gyermekeiket meg szokták csellemel, erőszakkal keresztelni és azt visszacsínlani nem lehetett, mihelyt befejezett tényről volt szó.”¹⁷

II. József toleranciapátense a középkori rabság súlyát enyhítette:

„a császár elhatározta e csüggedt népnek emberi bánásmód által hasznos polgárokká nevelését. Különbséget tesz a régi előítéleteken csüngő »koldusnép« és a műveltebb rész közt. Az utóbbi részére lehetővé akarta tenni magasabb és tiszteltebb társadalmi állás kivívását. (...) Célja az, »hogy a számos zsidó nemzet nagyobb hasznára váljék ezentúl az országnak, kereskedése és felvilágosodása korlátozásának megszűnése miatt.«”¹⁸

Bár a zsidók szakállát le akarta vágatni, de ettől elállt. A kereseti lehetőségek és a pályák megnyitása, a korlátozások és a terhek nagy részének lebontása nem jelentett ugyan polgárjogot, mégis felkeltette a városi polgárság féltékenységét, mindenekelőtt Pozsonyban, Budán és Pesten. A bevándorló zsidók egy része letelepedhetett, földművelő lehetett, birtokot szerezhetett. A városokat is megnyitotta: immár zsidók nagykereskedők lehettek: „nagyrészt ennek köszönheti Budapest kereskedelmi felvirágozását. (...) József uralma emelte a zsidóság önérzetét, mert megnyitotta előtte a szabad pályákat is. Az volt a kérdés, nem borul-e fel minden abban a nagy zűrzavarban, melyet halála idézett elő. (...) Az akkor erősen fellángoló közvélemény (...) nagyrészt József befolyása alatt maradt.”¹⁹

¹⁷ MARCZALI 1930a. 14–16.

¹⁸ MARCZALI 1930a. 17.

¹⁹ MARCZALI 1930a. 22–23.

Az 1790/91-es országgyűlés megerősítette József zsidókra vonatkozó rendelkezéseit. A rendszeres bizottsági munkálatok javaslatai egyrészt „késztelenül emelni akarták a nagyobbára középkori babonába és fanatizmusba süllyedt zsidóságot, de nem elégíthették ki azok igényét, kik már elsajátították az európai műveltséget. E tekintetben, úgy magyarosodás dolgában is a pesti, aradi, szegedi, pápai községek jártak elől. Az értelmiség körében – ősi hagyomány – különösen mint orvosok tűntek ki és megkedveltették magokat előkelő dámaikkal is. De mihelyt általánosabbá vált Széchenyi nyomain az a meggyőződés, hogy az ipar és kereskedelem minő fontos az ország haladására nézve, meg kellett változnia a közvéleménynek. A zsidók máris vetekedtek a görög és örmény üzletemberekkel. A hangulat teljesen megváltozott a liberális iránynak túlsúlyra jutásával. A konzervatívok is belátták polgári helyzetük javításának szükségességét.”²⁰

Az 1843/44-es országgyűlésen e tekintetben a tét az volt, hogy a zsidók a nem nemesekkel azonos jogúakká válhassanak. A zsidók jogainak kiterjesztését pártolta az alsótáblai liberális megyei követek többsége, míg a városi követek elleneztek, a többség pedig végül leszavazta: „A nyárspolgárok azon voltak, hogy tovább is jogtalanok maradjanak a zsidók.”²¹

Marczali Henrik előadásában részletes áttekintést adott a zsidóemancipáció kezdeményezéséről és megghiúsulásáról az 1847/48-as országgyűlésen.

„A városi polgárság, mely Pozsonyban, Pesten, Fejérváron támadta őket, elérte célját. Midőn az országot a szabadság, egyenlőség, testvériség alapján akarták szervezni, a zsidók, kiknek túlnyomó része szóval, tettekkel csatlakoztak az új eszmékhez, polgárjogot most sem nyertek. (...) Csak a szabadságharc legvégső szakában, közvetlen a katasztrófa előtt vált törvénné az emancipáció.”²²

Szemere Bertalan miniszterelnök törvényjavaslatának indokolásában

„igen virágos jelszavak is foglaltatnak. Adjuk meg a zsidó népnek a szabadságot, vegyük le róla a megvettetést, ékesítsük fel az emberi méltóság és polgári önérték nyilvános tudatával, nyújtsunk neki alkalmat ősi hajlékát vizsgálat és javítás alá vehetni és örömet, boldogságot éppen magoknak a zsidóknak szerzünk, akik polgári életükben épp azon óság és romlott állapot miatt szenvednek, mellyet magok tűrtek legnyugtalanabbul. Érintve van már a zsidóság keblében elhatalmasodó szakadás is. A zsidóság kebelében az orthodoxok és reformhajtók felekezete naponként mérgebb gyűlöletté fajul.”²³

Marczali Henrik néhány megjegyzést fűzött a törvényhez: „még két emberöltő után ott látják őket, hová József császár helyezte: a föld művelésében látva anyagi és lelki boldogulásukat. (...) [A] reform éppúgy hatott a zsidókra, mint

20 MARCZALI 1930a. 25–26.

21 MARCZALI 1930a. 31.

22 MARCZALI 1930a. 32.

23 MARCZALI 1930a. 33–34.

*minden más nemzetre. (...) Szép gesztus, de megkésett.*²⁴ Az olmützi oktrojált alkotmány, az álalkotmányosság elvben kimondta ugyan a jogegyenlőséget, de korlátozta a birtokszerzést és a honosságot. „Magyarországon pedig már törvényesen be voltak fogadva a zsidók. Éltek is e joggal, 1849-től 1851-ig szerezhettek földbirtokot. Mikor az álalkotmányosság megszűnt, 1851 végén, e jogtól elestek, de a birtokban megmaradtak. A »kis szabadság« idején (1861.) ezt a jogot visszanyerték és azóta éltek is vele.”²⁵ „Midőn, 1861-ben, Magyarország törvényhozása újra felemelhette szavát, nem feledkezett meg határozatba iktatni a középkori hűbéres rendszer nyomainak eltörlése mellett a zsidók törvényes egyenjogúságát.”²⁶ – írta ugyanebben az évben az Egyenlőségben.

VI.

Marczali Henrik a magyar nemzetbe marcali zsidó magyar család elsőszülött fiaként Heinrich Morgenstern néven született bele. Isten választott népe, a zsidó nép a szétszórásban majd’ kétezer évig rítus- és kultuszközösséget alkotott. A marcali zsidó hitközség is egyike volt ezeknek, és amelynek Marczali Henrik édesapja, Morgenstern/Marczali Mihály (1823?–1889) volt a rabbija. Tőle tanulta meg, hogy mit jelent *jó zsidónak*, *jó magyarnak* és *jó embernek* lenni. A Pesti Tudományegyetem tanárképző intézetének gyakorlóiskolájában pedig pedagógus mesterétől, Kármán Mórtól (1843–1915), „Magyarország Szókratésztől” a próféták örökségét, az „embernevelés” nemzetteremtő erkölcsi és szellemi feladatát, az értelmiségi hivatás szenvedélyes gyakorlását sajátította el. Kármán a zsidóságot nem rítus- és kultuszközösségnek, nem népnek, nem is nemzetnek, hanem erkölcsi küldetésnek, a prófétai örökség továbbvitelének, életfeladatnak tartotta, és a *hászklálá*, a zsidó felvilágosodás *mászkil* programja jegyében értelmiségi szereppé formálta. Olyan szereppé, amely az emberiség nagy feladatai közül valamelyik megoldására vállalkozó civilizált nemzet kultúrájának kimunkálásában és terjesztésében a köznevelés révén döntő módon vesz részt. Az álláspont konzervatív ellenfelei viszont, a neológiaán belül is, újra és újra feltették azt a kérdést, hogy „a Tóra igája” nélkül mi fékezi meg a rohamos asszimilációt. Azt, amit ők a zsidóság feladásának tartottak. Újra és újra feltették azt a kérdést, hogy mi marad meg a zsidóságból akkor, ha eltávolodik a rítusközösségtől, az életmódot részletekbe menően szabályozó életvezetési előírások követésétől. Amennyiben ezen az úton halad, miben különbözik a zsidó a kereszténytől, a *hívő*, *jó zsidó* a hitehagyottól, az *agnosztikustól* és az *epikureustól*? Kármán Mór válasza nem volt sem *hitehagyott*, sem *agnosztikus*, sem *epikureus*, hanem perfekcionista és kötelességelvű, amely a *Tikkun Olám*, a világ megjavítására, jobbá tételére irányult. A zsidó etikát

²⁴ MARCZALI 1930a. 34.

²⁵ MARCZALI 1930a. 35.

²⁶ A rekonstrukció alapja: MARCZALI 1930b. Vö. KECSKEMÉTI 2008; KOMORÓCZY 2012.

a magyar nemzetre vonatkoztatta, a prófétai örökséget pedig az értelmiségi szerepre. Marczali Henrik pedig követte mestere példáját: értelmiségi szerepfelfogását szekularizált életformája és a próféták erkölcsi elhivatottsága határozta meg.²⁷ Marczali kulcsfogalmai közül a *művelődés*, a *műveltség*, a *civilizáció* és az *erkölcs* alkották a mércét. A művelődés, a műveltség a műveletlenséggel, a civilizáció a barbársággal, az erkölcs a nyers erővel állt szemben. Önmagáról alkotott képében és értelmiségi szerepfelfogásában összekapcsolta egymással a *jó ember* (a humanitás, az emberség) a *jó magyar* (a patriotizmus) és a *jó zsidó* (a prófétai erkölcsi elhivatottság) értékelési és magatartásmintáit, amelyek (szerinte) nem zárták ki, inkább feltételezték és erősítették egymást.

FORRÁSOK

- GOOCH 1913 GOOCH, George Peabody: *History and Historians in the Nineteenth Century*. London, 1913.
- MARCZALI 1894 MARCZALI Henrik: Egyetemes és magyar történelem. Akadémiai székfoglaló. január 15. *Akadémiai Értesítő* (1894):V/2. 80–89.
- MARCZALI 1898–1905 MARCZALI Henrik: Előszó a Világtörténethez. In: *Nagy képes világtörténet*. I–XII. Szerk. MARCZALI Henrik. Budapest, 1898–1905. (<https://mek.oszk.hu/01200/01267/html/01kotet/01r00f02.htm>) [2024.07.17.]
- MARCZALI 1905 MARCZALI Henrik: *A nemzetiség történetbölcseleti szempontból*. Budapest, 1905. (A Népszerű Főiskola Könyvtára 1.)
- MARCZALI 1911 MARCZALI Henrik: *Magyarország története*. Budapest, 1911. (A Műveltség Könyvtára)
- MARCZALI 1918 MARCZALI Henrik: *Világpolitika és világgazdaság*. Budapest, 1918.
- MARCZALI 1930a MARCZALI Henrik: A föld az ember. Előadás az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1930. április 30-i ülésén. In: *Évkönyv* [Izraelita Magyar Irodalmi Társulat]. Szerk. SZEMERE Samu. Budapest, 1930. 9–35.
- MARCZALI 1930b MARCZALI Henrik: Recepció. *Egyenlőség*, 1930. február 7.

²⁷ KOMLÓS 2008. 76., 173–178.; TURÁN 2020; TURÁN 2022.

IRODALOM

- ANDERSON 1983 ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 1983.
- BRUBAKER 1996 BRUBAKER, Roger: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge – New York, 1996.
- CHATTERJEE 1986 CHATTERJEE, Partha: *Nationalist Thought and the Colonial World. A Derivative Discourse*. Minneapolis, 1986.
- DÉNES 2022 DÉNES Iván Zoltán: *Választott nemzet. Marczali Henrik élete és munkássága*. Budapest, 2022.
- GELLNER 1983 GELLNER, Ernest: *Nations and Nationalism*. Ithaca – New York, 1983.
- KECSKEMÉTI 2008 KECSKEMÉTI Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, 2008.
- KOMLÓS 2008 KOMLÓS Aladár: *A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században*. Sajtó alá rend. Kiss József, előszó: KÖBÁNYAI János. Budapest – Jeruzsálem, 2008.
- KOMORÓCZY 2012 KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon*. I–II. Pozsony, 2012.
- SETON-WATSON 1977 SETON-WATSON, Hugh: *Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. Boulder, 1977.
- SMITH 1991 SMITH, Anthony D.: *National Identity*. Reno, 1991.
- SZAPOR 2017 SZAPOR Judit: *A világhírű Polányiak. Egy elfelejtett család regényes története*. Budapest, 2017.
- TURÁN 2020 TURÁN Tamás: Richtmann Mózes vitája Kecskeméti Lipóttal a zsidóság útjáról. In: *Magyar–zsidó identitásminták II. Egyéni és kollektív meghatározások*. Szerk. DÉNES Iván Zoltán. Budapest, 2020. 160–177.
- TURÁN 2022 TURÁN Tamás: *Ignaz Goldziher as a Jewish Orientalist: Traditional Learning, Critical Scholarship, and Personal Piety*. Berlin, 2022.

The Vocation of the Historian Interpreted by Henrik Marczali

(Summary)

by Iván Zoltán Dénes

Cambridge historian George Peabody Gooch assessed the achievement of Henrik Marczali (b. 1856, d. 1940) as it follows: *"It was not however, till the appearance of Marczali that Hungarian historiography broke the shackles of a narrow patriotism. His popular sketch of the development of the Hungarian people and his works on Hungary under Maria Theresa and her sons represent the highest achievement of Magyar scholarship. The need of today is not a new national history but a rich crop of monographs."*

Henrik Marczali educated in Berlin, Paris and Oxford, had participated in Theodor Mommsen's, Wilhelm Wattenbach's, Karl Wilhelm Nitzsch's and Georg Waitz's seminars in Berlin, attended to Jules Quicherat's and Gabriel Monod's lectures in Paris and William Stubbs' tutorials in Oxford. He became the first professional historian in Hungary, had written monographs, syntheses, taught primary-source critics, methodology and theory besides the narrative history of Hungary and its thematical interpretations.

This study focuses on his interpretation of vocation of historians in the nation-making process through his underlying assumptions of writing history, his concept and interpretation of nation vis-à-vis perennialist and modernist versions of the discourse, the concept and function of education, civilization, and morality in connection with barbarism versus civilization, and, the legacy of the prophets, following his father's (Mihály Morgenstern/Marczali) and his mentor's (Mór Kármán) Jewish moral heritage.